די לעצטע חדשים פון יהושע פערלע

פון אסתר בוימאן

זי אזוי באַרימטער וואַרשעווער שרייבער איז אומגעקומען. — פערלע איז געווען באַוואוסט ביי צענדליגער טויזנטער פוילישע אידען אלס ראָמאַנען שרייבער פון "מאָמענט" און אלס דער מחבר פון גרויסע ליטעראַרישע ווערק.

מיר זיינען געווען צוזאמען אין לעזן-בערגען. אונזער גרופע האט עהייסען די "אויסטויש-גרופע" — אידען, וועלכע זיינען ארויסגעפאָהרען פון "האָטעל פאָלסקי" אויף דלוגע גאס אין וואַרשע.

דאָס איז געווען א מאָדנער צוזאַמענלויף פון פאַרשידענע מענשען: רייכע מיט געלד און פוטערס, און אנדערע — האַלב-נאַקעטע, וואָס זיינען ארויס פון די לעצטע בונקערס אין וואַרשעווער געטאָ מיט אָפּגעבריהטע, פאַרוואונדעטע פיס.

עס זיינען צווישען אונז געווען צוויי קאַטעגאָריעס: "פּראָמעסאָרעס", וואָס האָבען געהאַט פאַלשע אמעריקאַנער דאָקומענטען און די אזוי גערופענע פאַלעסטינער גרופּע.

יהושע פערלע האָט געהערט צו דער ערשטער גליקליכער קאַטעגאָריע. ער האָט באַקומען פּאַפּירען אויפ'ן נאָמען קירשענבוים.

די "פאַמיליע" קירשענבוים איז באַשטאַנען פון פיעל פערזאָנען, וועלכע האָבען זיך פאַר דער רייזע קיין דייטשלאַנד גאַרנישט געקענט און האָבען געמוזט (ווי פיעל אנדערע אין'ם זעלביגען פאַל) זיך אויסלערנען אויף אויסווייניג, ווער ס'איז דער טאַטע און ווער די מאַמע, ווער א ברודער און ווער א שוועסטער.

דער שרייבער האָט זיך געהאַלטען צוזאַמען מיט זיין זוהן לולעק, זיין קרוב הענעק און זייערע א פריינדין אנקא, וועלכע האָט זיך באַמיהט די רעשטלעך פון דער אמת'ער משפּחה פערלע צו האַלטען אינאיינעם, כדי צו שאַפען דעם איינדרוק אז דאָס "פריערדיגע" קאָנטינואירט זיך.

אנקא האָט געוואוינט אין דעם זעלביגען באַראַק, וואָס מיר. די מאַנסביילען איהרע פלעגען מייסטענס זיצען ביי אונז אין באַראַק. מיר זיינען באַהאַנדעלט געוואָרען ווי אמעריקאַנער אינטערנאַנטער ,און דעריבער — בעסער. זיי פלעגען קומען צו יעדען מאָלציט און אנקא האָט געפּרואווט עס איינצוטיילען ווי אין דער היים.

זי האָט געלייגט א ווייסע סערוועטקע אויפ'ן טיש, וואָס איז געשטאַנען אינמיטען באַראַק, געשניטען די "ראַציעס" ברויט אויף דינינקע פלעסטערלעך, מיט א שמייכעל דערלאַנגט זיי די ביטערע שוואַרצע קאַפע.

ביסלעכווייז האָט זיך פערלע צוגעוואוינט צו אונז — די שכנות, און האָט וואָס אמאָל מעהר מיט אונז גערעדט און זיך געוויצעלט.

שטענדיג זויבער (פיעל מענער זיינען שוין באַלד אין אנהויב זעהר אָפּגעלאָזט געוואָרען), "אויפגעפּוצט", פלעגט ער, אריינקומענדיג אין באַראַק, רייניגען זיינע ברילען און זאָגען א ברייטען "גוט מאָרגען". פרויען האָבען איהם גערן געזעהן.

ער איז זעהר צופרידען געווען, ווען ער האָט זיך דערוואוסט אז איך רעד אידיש און האָב אן אינטערעס פאַר דער אידישער קולטור. ער האָט זעהר ליעב געהאַט צו כאַפּען א שמועס, רוהיג, שטיל, מיט אן איבערציינגענדיגער שטימע פלעגט ער רעדען וועגען "קליינע" לאַגער-פּראָבלעמען און אויך וועגען וויכטיגע "אויסערליכע" פראַגען.

זיין בליק פלעגט לעבעדיגער ווערען, ווען מען האָט גערעדט פון פּראָסטע אידישע זאַכען.

מיט א לייכטער איראָניש-גוטמוטיגער מינע האָט ער געזאָגט איינמאָל צו מיר: "נו, אויב איהר זייט טאַקע אזא אידישע טאָכטער, טאָ זאָגט-זשע מיר, געפילטע פיש קענט איהר מאַכען?"

און אז כ'האָב געענטפערט, אז יאָ, האָט ער צוגעגעבען: "אָבער נישט צו זיס — און דערצו קליסקעלעך מיט פיש-יויך — געמאַכט?"

האָב איך צוגעזאָגט איהם איינצולאַדען אויף פיש מיט קליסקעלעך, ווי נאָר איך וועל האָבען א מעגלעכקייט זיי אָפּצוקאָכען.

פון דעמאָלט אָן זיינען די "פיש מיט קליסקעלעך" געוואָרען ביי אונז א סימבאָל פון דעם, וואָס געווען, און פון דעם, וואָס וועט אפשר נאָך אמאָל זיין. אזוי, אז ווען מען האָט ביי אונז באַטראַכט פאַרשיידענע פּראָבלעמען און מען איז געקומען צו א קאָנקלוזיע — אדער נישט — פלעגט ער צום שליסען טאָן א קנייטש מיט די אויגען און זאָגען: "געדענקט-זשע"... — יאָ, יאָ איך ווייס — האָב איך געענטפערט — כ'געדענק מיין צוזאָג, עס וועט זיין. אזוי האָט מען זיך "זיסער" געמאַכט דאָס אומזיכערע, טרויעריגע לאַגער-לעבען.

איינמאָל אין אָוונט איז ער אריינגעקומען אין באַראַק, וואו מיר זיינען געזעסען אין דער פינסטערניש צוליב אָנפלי-אַלאַרמען. כדי די צייט צו פאַרברענגען און זיך לייכטער מאַכען אויפ'ן האַרצען, האָבען מיר געזונגען. כ'געדענק, עס איז געווען צווישען אנדערע א אידיש לידעל "ווען איך זאָל זיין א פייגעלע"...

דער מענש איז יעווען טיף גערירט: "זינגט נאָכאַמאָל" — האָט ער געבעטען.

"דאָס איז דאָך א פּראָסטע פייגעלע, ניט די גאָלדענע פּאַווע" ("גאָלדענע פּאַוויז" איז דער טיטעל פון פערלע'ס א ראָמאַן) — האָב איך צו איהם געזאָגט:

"עס מאַכט נישט; פאַר אונז זיינען איצט אַלע פייגעלעך פּאַוועס, קיסרים, זיי זיינען פריי. איהר קענט דאָך מסתמא דאָס לידעל", און ער האָט אויפגעזונגען שטילערהייט: "עס איז געפלויגען א גאָלדענע פּאַווע אין ווייטען וועג".

אונזער גאַנצען ווייטאָג האָט ער אריינגעלייגט אין דעם ניגון. פערלע איז געווען איינער פון די, וועלכע האָבען זיך באַמיהט צו אָרגאַניזירען אין לאַגער א "קולטור-לעבען". מען האָט צוליב דעם איינגעאָרדענט אָוונטען, געווידמעט, צווישן אנדערע, די אידישע שרייבער. ער האָט זעהר אָפּט גענומען דאָס וואָרט און פלעגט מיט זיין שטיל, מעסיג קול פאַרכאַפּען די צוהערער.

דאָס זיינען נישט געווען קיין רעפעראַטען. דאָס זיינען געווען זאַפטיגע שמועסען.

דער מחבר פונ'ם ראָמאַן "אידען פון א גאַנץ יאָהר" האָט אויף א פּשוטן אופן דערציילט וועגען אַלעמען. ער איז געווען צוטריטלעך פאַר יעדען איינעם און אין דער זעלביגער צייט — אויסערגעוועהנלעך אינטערעסאַנט.

די איינפאַכסטע זאַך, דורך איהם געשילדערט, פלעגט ווערען וויכטיג און בולט.

ווער שמועסט נאָך, ווען ער האָט א געוויסען אָוונט גערעדט וועגען די פאַרשוואונדענע אין וואַרשעווער געטאָ אידישע שרייבער, מאָלער און סקולפּטאָרען, ווען ער האָט אויף זיין אָרט, אָהן פּאַטאָס, געשילדערט דעם טויט פון הלל ציטלין — אַלע זיינען געזעסען ווי פאַרשטיינערט.

זיין רעאַליזם, דורכגעפלאָכטען מיט ניואַנסען פון צערטלעכקייט פון דעם "איד פון א גאַנץ יאָהר" איז געווען גאָר שטאַרק.

מיר האָבען זיך מיט'ן פריינד פערלע לוידער נישט לאַנג געפרייט: נאָך דריי חדשים זיין אין בעלזען-בערגען, האָבען די דייטשען אויסגעזוכט די "פאַלשע אמעריקאַנער" און געגעבען א באַפעהל, זיי זאָלען זיך גרייטען צום אוועקפאָרען קיין בערגאַו*).

מענשען האָבען זיך געבראַכען די קעפּ, וואו עס איז אזוינס פאַראַן אזא שטאָט אין דייטשלאַנד. עס האָט זיך אפילו געפונען א "וויסער", וואָס האָט אזא שטאָדט געקענט נעבען דרעזדען.

קיינער האָט נישט געוואוסט, צי עס איז גוט אדער שלעכט. אפשר איז גאָר גלייכער צו בלייבען, ווער ווייסט, אפשר ביי די דייטשען? !

אנגעטאָן און איינגעפּאַקט איז פערלע געקומען זיך מיט אונז געזעגענען. און כאָטש מיר האָבען נישט געוואוסט, וועמענס גורל עס איז דער בעסערער אין דעם מאָמענט, איז אונז דאָך געווען זעהר שווער, ווייל מען האָט געפיהלט, אז וואו עס זאָל נישט זיין — צעשיידען מיר זיך און וועלען זיך שוין אפשר קיינמאָל ניט זעהן.

ביים געזעגענען זיך איז אין אויגען פון אונזער פריינט געווען אומענדליכער צער.

אנקא האָט זיך געפּרואווט "מאַכען א לב" — עס איז אָבער נישט געגאַנגען. דער טאָג פון 21טען אָקטאָבער 1943 איז געווען אן אומעטיגער. גרויע וואָלקענס האָבען זיך געזאַמעלט אויף דעם הימעל און הילפלאָזע מענשען זיינען געשטאַנען מיט הערצער, ווי בליי, אויפ'ן פּלאַץ...

יעדע רגע איז געקומען אן אנדער נייעס: "מ'זאָגט דאָס"... "כ'האָב געהערט יענץ"...

די לעצטע מענשען זיינען שוין ארויסגעגאַנגען מיט די פּעקלעך דורך דעם טויער — פערלע איז שוין געווען ווייט.

דער ווינט האָט געוויעט און געסקריפּעט מיט די טירען אין די ליידיג געוואָרענע באַראַקען.

---

*) בערגאַו. — די גרופּע איז אוועקגעפיהרט געוואָרען קיין בירקענאַו און דאָרט אומגעקומען. דאָס האָבען מיר זיך דערוואוסט פון געוועזענע אַרבייטער אין בירקענאַו, אין דער באַקליידונג-קאַמער — שוין נאָך דער באַפרייאונג.

("דאָס נייע לעבען")

28/6 48

די לעצטע חדשים פון יהושע פערלע

פון אסתר בוימאן

ווי אזוי באריטמטער ווארשעווער שרייבער איז אומגעקומען. — פערלע איז געווען באוואוסט ביי צענדליגער טויזנטער פוילישע אידען אלס ראמאנען שרייבער פון "מאמענט" און אלס דער מחבר פון גרויסע ליטערארישע ווערק.

מיר זיינען געווען צוזאמען אין בעלזען־בערגען. אונזער גרופע האט געהייסען די "אויסטויש־גרופע" — אידען, וועלכע זיינען ארויסגעפאהרען פון "האטעל פאלסקי" אויף דלוגע־גאס אין ווארשע.

דאס איז געווען א מאדנער צוזאמענלויף פון פארשידענע מענשען: רייכע מיט געלד און פוטערס, און אנדערע — האלב־נאקעטע, וואס זיינען ארויס פון די לעצטע בונקערס אין ווארשעווער געטא מיט אפגעבריהטע, פארוואונדעטע פיס.

עס זיינען צווישען אונז געווען צוויי קאטעגאריעס: "פראמעסאווערעס", וואס האבען געהאט פאלשע אמעריקאנער דאקומענטען און די אזוי גערופענע פאלעסטינער גרופע.

יהושע פערלע האט געהערט צו דער ערשטער גליקליכער קאטעגאריע. ער האט באקומען פאפירען אויפ'ן נאמען קירשענבוים.

די "פאמיליע" קירשענבוים איז באשטאנען פון פיעל פערזאנען, וועלכע האבען זיך פאר דער רייזע קיין דייטשלאנד גארנישט געקענט און האבען געמוזט (ווי פיעל אנדערע אינ'ם זעלביגען פאל) זיך אויסלערנען אויף אויסווייניג, ווער ס'איז דער טאטע און ווער די מאמע, ווער א ברודער און ווער א שוועסטער.

דער שרייבער האט זיך געהאלטען צוזאמען מיט זיין זוהן לולעק, זיין קרוב העניעק און זייערס א פריינדין אנקא, וועלכע האט זיך באמיהט די רעשטלעך פון דער אמת'ער משפחה פערלע צו האלטען אינאיינעם, כדי צו שאפען דעם איינדרוק אז דאס "פריערדיגע" קאנטינואירט זיך.

אנקא האט געוואוינט אין דעם זעלביגען באראק, וואס מיר. די מאנסבילען איהרע פלעגען מייסטענס זיצען ביי אונז אין באראק. מיר זיינען באהאנדעלט געווארען ווי אמעריקאנער אינטערטאנער, און דעריבער — בעסער. זיי פלעגען קומען צו יעדען מאלצייט און אנקא האט געפרואווט עס איינצוארדנען ווי אין דער היים.

זי האט געלייגט א ווייסע סערוועטקע אויפ'ן טיש, וואס איז געשטאנען אינמיטען באראק, געשניטען די "ראציעס" ברויט אויף דינינקע פלעסטערלעך, מיט א שמייכעל דערלאנגט זיי די ביטערע שווארצע קאפע.

ביסלעכווייז האט זיך פערלע צוגעוואוינט צו אונז — די שכנות, און האט וואס אמאל מעהר מיט אונז גערעדט און זיך געוויצעלט.

שטענדיג זויבער (פיעל מענער זיינען שוין באלד אין אנהויב זעהר אפגעלאזט געווארען), "אויפגעפוצט", פלעגט ער, ארייננקומענדיג אין באראק, רייניגען זיינע ברילען און זאגען א ברייטען "גוט מארגען". פרויען האבען איהם גערן געזעהן.

ער איז זעהר צופרידען געווען, ווען ער האט זיך דערוואוסט אז איך רעד אידיש און האב אן אינטערעס פאר דער אידישער קולטור. ער האט זעהר ליעב געהאט צו כאפען א שמועס, רוהיג, שטיל, מיט אן איבערצייגענדיגער שטימע פלעגט ער רעדען וועגען "קליינע" לאגער־פראבלעמען און אויך וועגען וויכטיגע "אויסערליכע" פראגען.

זיין בליק פלעגט לעבעדיגער ווערען, ווען מען האט גערעדט פון פראסטע אידישע זאכען.

מיט א לייכטער איראניש־גוטמוטיגער מינע האט ער געזאגט איינמאל צו מיר: "נו, אויב איהר זייט טאקע אזא אידישע טאכטער, טא זאגט־זשע מיר, געפילטע פיש קענט איהר מאכען?"

און אז כ'האב געענטפערט, אז יא, האט ער צוגעגעבען: "אבער נישט צו זיס — און דערצו קליסקעלעך מיט פיש־יויך — געמאכט?"

האב איך צוגעזאגט איהם איינצולאדען אויף פיש מיט קליסקעלעך, ווי נאר איך וועל האבען א מעגלעכקייט זיי אפצוקאכען.

פון דעמאלט אן זיינען די "פיש מיט קליסקעלעך" געווארען ביי אונז א סימבאל פון דעם, וואס געווען, און פון דעם, וואס וועט אפשר נאך אמאל זיין.

אזוי, אז ווען מען האט ביי אונז באטראכט פארשיידענע פראבלעמען און מען איז געקומען צו א קאנקלוזיע — אדער נישט — פלעגט ער צום שליסען טאן א קנייטש מיט די אויגען און זאגען: "געדענקט־זשע" . . . — יא, יא איך ווייס — האב איך געענטפערט — כ'געדענק מיין צוזאג, עס וועט זיין.

אזוי האט מען זיך "זיסער" געמאכט דאס אומזיכערע, טרויעריגע לאגער־לעבען.

איינמאל אין אווענט איז ער אריינגעקומען אין באראק, וואו מיר זיינען געזעסען אין דער פינסטערניש צוליב אנפלי־אליארמען. כדי די צייט צו פארברענגען און זיך לייכטער מאכען אויפ'ן הארצען, האבען מיר געזונגען. כ'געדענק, עס איז געווען צווישען אנדערע א אידיש לידעל "ווען איך זאל זיין א פייגעלע"...

דער מענש איז געווען טיף גערירט: "זינגט נאכאמאל" — האט ער געבעטען.

"דאס איז דאך א פראסטע פייגעלע, ניט די גאלדענע פאווע" ("גאלדענע פאווע" איז דער טיטעל פון פערלע'ס א ראמאן) — האב איך צו איהם געזאגט:

"עס מאכט נישט; פאר אונז זיינען איצט אלע פייגעלעך פאוועס, קיסרים, זיי זיינען פריי. איהר קענט דאך מסתמא דאס לידעל", און ער האט אויפגעזונגען שטילערהייט: "עס איז געפלויגען א גאלדענע פאווע אין ווייטען וועג".

אונזער גאנצען וויטאג האט ער ארייננגעלייגט אין דעם ניגון. פערלע איז געווען איינער פון די, וועלכע האבען זיך באמיהט צו ארגאניזירען אין לאגער א "קולטור־לעבען". מען האט צוליב דעם איינגעארדענט אווענטען, געווידמעט, צווישען אנדערע, די אידישע שרייבער. ער האט זעהר אפט גענומען דאס ווארט און פלעגט מיט זיין שטיל, מעסיג קול פארכאפען די צוהערער.

דאס זיינען נישט געווען קיין רעפעראטען. דאס זיינען געווען זאפטיגע שמועסען.

דער מחבר פונ'ם ראמאן "אידען פון א גאנץ יאהר" האט אויף א פשוטן אופן דערצעהלט וועגען אלעמען. ער איז געווען צוטריטלעך פאר יעדען איינעם און אין דער זעלביגער צייט — אויסערגעוועהנלעך אינטערעסאנט.

די איינפאכסטע זאך, דורך איהם געשילדערט, פלעגט ווערען וויכטיג און בולט.

ווער שמועסט נאך, ווען ער האט א געוויסען אווענט גערעדט וועגען די פארשוואונדענע אין ווארשעווער געטא אידישע שרייבער, מאלער און סקולפטארען, ווען ער האט אויף זיין ארט, אהן פאטאס, געשילדערט דעם טויט פון הלל צייטלין — אלע זיינען געזעסען ווי פארשטיינערט.

זיין רעאליזם, דורכגעפלאכטען מיט ניואנסען פון צערטלעכקייט פון דעם "איד פון א גאנץ יאהר" איז געווען גאר שטארק.

מיר האבען זיך מיט'ן פריינד פערלע לײדער נישט לאנג געפרייט: נאך דריי חדשים זיין אין בעלזען־בערגען, האבען די דייטשען אויסגעזוכט די "פאלשע אמעריקאנער" און געגעבען א באפעהל, זיי זאלען זיך גרייטען צום אוועקפארען קיין בערגאו *).

מענשען האבען זיך געבראכען די קעפ, וואו עס איז אזוינס פאראן אזא שטאט אין דייטשלאנד. עס האט זיך אפילו געפונען א "ווייסער", וואס האט אזא שטאדט געקענט נעבען דרעזדען.

קיינער האט נישט געוואוסט, צי עס איז גוט אדער שלעכט. אפשר איז גאר גליקלעכער צו בלייבען, ווער ווייסט, אפשר ביי די דייטשען?!

אנגעטאן און איינגעפאקט איז פערלע געקומען זיך מיט אונז געזעגענען. און כאטש מיר האבען נישט געוואוסט, וועמענס גורל עס איז דער בעסערער אין דעם מאמענט, איז אונז דאך געווען זעהר שווער, ווייל מען האט געפיהלט, אז וואו עס זאל נישט זיין — צעשיידען מיר זיך און וועלען זיך שוין אפשר קיינמאל ניט זעהן.

ביים געזעגענען זיך איז אין אויגען פון אונזער פריינט געווען אומענדליכער צער.

אנקא האט זיך געפרואווט "מאכען א לב" — עס איז אבער נישט געגאנגען. דער טאג פון 21טען אקטאבער 1943 איז געווען אן אומעטיגער. גרויסע וואלקענס האבען זיך געזאמעלט אויף דעם הימעל און הילפלאזע מענשען זיינען געשטאנען מיט הערצער, ווי בליי, אויפ'ן פלאץ...

יעדע רגע איז געקומען אן אנדער נייעס: "מ'זאגט דאס"... "כ'האב געהערט יענץ"...

די לעצטע מענשען זיינען שוין ארויסגעגאנגען מיט די פעקלעך דורך דעם טויער — פערלע איז שוין געווען ווייט.

דער ווינט האט געוויעט און געסקריפעט מיט די טירען אין די ליידיג געווארענע באראקען.

---

*) בערגאו. — די גרופע איז אוועקגעפירט געווארען קיין בירקענאו און דארט אומגעקומען. דאס האבען מיר זיך דערוואוסט פון געוועזענע ארבייטער אין בירקענאו, אין דער באקליידונג־קאמער — שוין נאך דער באפרייהונג.

("דאס נייע לעבען")

28/6 48

די לעצטע חדשים פון יהושע פערלע

פון אסתר בוימאן

ווי אזוי באריכטער ווארשעווער שרייבער איז אומגעקומען. — פערלע איז געווען באוואוסט ביי צעהנדליגער טויזענטער פוילישע אידען אלס ראמאנען שרייבער פון "מאמענט" און אלס דער מחבר פון גרויסע ליטעראַרישע ווערק.

מיר זיינען געווען צוזאמען אין לעזן־בערגען. אונזער גרופע האט געהייסען די "אויסטויש־גרופע" — אידען, וועלכע זיינען ארויסגעפאהרען פון "האטעל פאלסקי" אויף דלוגע־נאס אין ווארשע.

דאס איז געווען א מאדנער צוזאמענלויף פון פארשידענע מענשען: רייכע מיט געלד און פוטערס, און אנדערע — האלב־נאקעטע, וואס זיינען ארויס פון די לעצטע בונקערס אין ווארשעווער געטא מיט אפגעבריהטע, פארוואונדעטע פיס.

עס זיינען צווישען אונז געווען צוויי קאטעגאריעס: "פראמעסאָורצעס", וואס האבען געהאט פאלשע אמעריקאנער דאקומענטען און די אזוי גערופענע פאלעסטינער גרופע.

יהושע פערלע האט געהערט צו דער לעצטער גליקליכער קאטעגאריע. ער האט באקומען פאפירען אויפ'ן נאמען קירשענבוים.

די "פאמיליע" קירשענבוים איז באשטאנען פון פיעל פערזאנען, וועלכע האבען זיך פאר דער רייזע קיין דייטשלאנד גארנישט געקענט און האבען געמוזט (ווי פיעל אנדערע אינ'ם זעלביגען פאל) זיך אויסלערנען אויף אויסווייניג, ווער ס'איז דער טאטע און ווער די מאמע, ווער א ברודער און ווער א שוועסטער.

דער שרייבער האט זיך געהאלטען צוזאמען מיט זיין זוהן לולעק, זיין קרוב העניעק און זייערס א פריינדין אנקא, וועלכע האט זיך באמיהט די רעשטלעך פון דער אמת'ער משפחה פערלע צו האלטען אינאיינעם, כדי צו שאפען דעם איינדרוק אז דאס "פריהערדיגע" קאנטינואירט זיך.

אנקא האט געוואוינט אין דעם זעלביגען באראק, וואס מיר. די מאנסבילען איהרע פלעגען מייסטענס זיצען ביי אונז אין באראק. מיר זיינען באהאנדעלט געווארען ווי אמעריקאנער אונטערטאנער, און דאריבער — בעסער. זיי פלעגען קומען צו יעדען מאלציים און אנקא האט געפּראוועט עס איינצואָרדענען ווי אין דער היים.

זי האט געלייגט א ווייסע סערוועטקע אויפ'ן טיש, וואס איז געשטאנען אינמיטען באראק, געשניטען די "ראציעס" ברויט אויף דינינקע פלעסטערלעך, מיט א שמייכעל דערלאנגט זיי די ביטערע שווארצע קאפע.

ביסלעכווייז האט זיך פערלע צוגעוואוינט צו אונז — די שכנות, און האט וואס אמאל מעהר מיט אונז גערעדט און זיך געוויצעלט.

שטענדיג זויבער (פיעל מענער זיינען שוין באלד אין אנהויב זעהר אפּגעלאזט געווארען), "אויפגעפוצט", פלעגט ער, אריינקומענדיג אין באראק, רייניגען זיינע ברילען און זאגען א ברייטען "גוט מארגען". פרויען האבען איהם גערן געזעהן.

ער איז זעהר צופרידען געווען, ווען ער האט זיך דערוואוסט אז איך רעד אידיש און האב אן אינטערעס פאר דער אידישער קולטור. ער האט זעהר ליעב געהאט צו כאפען א שמועס, רוהיג, שטיל, מיט אן איבערציינגענדיגער שטימע פלעגט ער רעדען וועגען "קליינע" לאגער־פראבלעמען און אויך וועגען וויכטיגע "אויסערליכע" פראגען.

זיין בליק פלעגט לעבעדיגער ווערען, ווען מען האט גערעדט פון פראסטע אידישע זאכען.

מיט א ליכטער איראניש־גוטמוטיגער מינע האט ער געזאגט איינמאל צו מיר: "נו, אויב איהר זייט טאקע אזא אידישע טאכטער, טא זאגט־זשע מיר, געפילטע פיש קענט איהר מאַכען?"

און אז כ'האב געענטפערט, אז יא, האט ער צוגעגעבען: "אבער נישט צו זיס — און דערצו קליסקעלעך מיט פיש־יויך — געמאכט?"

האב איך צוגעזאגט איהם איינצורלאדען אויף פיש מיט קליסקעלעך, ווי נאר איך וועל האבען א מעגליכקייט זיי אפצוקאכען.

פון דעמאלט אן זיינען די "פיש מיט קליסקעלעך" געווארען ביי אונז א סימבאל פון דעם, וואס געווען, און פון דעם, וואס וועט אפשר נאך אמאל זיין. אזוי, אז ווען מען האט ביי אונז באטראכט פארשידענע פראבלעמען און מען איז געקומען צו א קאנקלוזיע — אדער נישט — פלעגט ער צום שליסען טאן א קניטש מיט די אויגען און זאגען: "געדענקט־זשע" . . . — יא, יא איך ווייס — האב איך געענטפערט — כ'געדענק מיין צוזאג, עס וועט זיין. אזוי האט מען זיך "זיסער" געמאכט סען ווי פארשטיינערט.

דאס אומזיכערע, טרויעריגע לאגער־לעבען.

איינמאל אין אוונט איז ער אריינגעקומען אין באראק, וואו מיר זיינען געזעסען אין דער פינסטערניש צוליב אנפלי־אליארמען. כדי די צייט צו פארברענגען און זיך לייכטער מאכען אויפ'ן הארצען, האבען מיר געזונגען.

כ'געדענק, עס איז געווען צווישען אנדערע א אידיש לידעל "ווען איך זאל זיין א פייגעלע"...

דער מענש איז ועווען טיף גערירט: "זינגט נאכאמאל" — האט ער געבעטען.

"דאס איז דאך א פראסטע פייגעלע, ניט די גאלדענע פאווע" ("גאלדענע פאווע" איז דער טיטעל פון פערלע'ס א ראמאן) — האב איך צו איהם געזאגט:

"עס מאכט נישט; פאר אונז זיינען איצט אלע פייגעלעך פאוועס, קיסרים, זיי זיינען פריי. איהר קענט דאך מסתמא דאס לידעל", און ער האט אויפגעזונגען שטילערהייט: "עס איז געפלויגען א גאלדענע פאווע אין ווייטען וועג".

אונזער גאנצען ווייטאג האט ער אריינגעלייגט אין דעם ניגון. פערלע איז געווען איינער פון די, וועלכע האבען זיך באמיהט צו ארגאניזירען אין לאגער א "קולטור־לעבען". מען האט צוליב דעם איינגעארדענט אוונטען, געווידמעט, צווישען אנדערע, די אידישע שרייבער. ער האט זעה: אפט גענומען דאס ווארט און פלעגט מיט זיין שטיל, מעסיג קול פארכאפען די צוהערער.

דאס זיינען נישט געווען קיין רעפעראטען. דאס זיינען געווען זאפטיגע שמועסען.

דער מחבר פונ'ם ראמאן "אידען פון א גאנץ יאהר" האט אויף א פשוטן אופן דערצעהלט וועגען אלעמען. ער איז געווען צוטריטלעך פאר יעדען איינעם און אין דער זעלביגער צייט — אויסערגעוועהנלעך אינטערעסאנט.

די איינפאכסטע זאך, דורך איהם געשילדערט, פלעגט ווערען וויכטיג און בולט.

ווער שמועסט נאך, ווען ער האט א געוויסען אוונט גערעדט וועגען די פארשוואונדענע אין ווארשעווער געטא אידישע שרייבער, מאלער און סקולפטארען, ווען ער האט אויף זיין ארט, אהן פאטאס, געשילדערט דעם טויט פון הלל צייטלין — אלע זיינען געזעסען ווי פארשטיינערט.

זיין רעאליזם, דורכגעפלאכטען מיט ניואנסען פון צערטלעכקייט פון דעם "איד פון א גאנץ יאהר" איז געווען גאר שטארק.

מיר האבען זיך מיט'ן פריינד פערלע לײדער נישט לאנג געפרייט: נאך דריי חדשים זיין אין בעלזען־בערגען, האבען די דייטשען אויסגעניוכעט די "פאלשע אמעריקאנער" און געגעבען א באפעהל, זיי זאלען זיך גרייטען צום אוועקפארען קיין בערגאו *).

מענשען האבען זיך געבראכען די קעפ, וואו עס איז אזוינס פאראן אזא שטאט אין דייטשלאנד. עס האט זיך אפילו געפונען א "וויסער", וואס האט אזא שטאדט געקענט נעבען דרעזדען.

קיינער האט נישט געוואוסט, צי יס איז גוט אדער שלעכט. אפשר איז גאר גלייכער צו בלייבען, ווער ווייסט, אפשר ביי די דייטשען?!

אנגעטאן און איינגעפאקט איז פערלע געקומען זיך מיט אונז געזעגענען. און כאטש מיר האבען נישט געוואוסט, וועמענס גורל עס איז דער בעסערער אין דעם מאמענט, איז אונז דאך געווען זעהר שווער, ווייל מען האט געפיהלט, אז וואו עס זאל נישט זיין — צעשיידען מיר זיך און וועלען זיך שוין אפשר קיינמאל ניט זעהן.

ביים געזעגענען זיך איז אין אויגען פון אונזער פריינט געווען אן אומענדליכער צער.

אנקא האט זיך געפּראוווט "מאכען א לב" — עס איז אבער נישט געגאנגען. דער טאג פון 21טען אקטאבער 1943 איז געווען אן אומעטיגער. גרויע וואלקענס האבען זיך געזאמעלט אויף דעם הימעל און הילפלאזע מענשען זיינען געשטאנען מיט הערצער, ווי בליי, אויפ'ן פלאץ...

יעדע רגע איז געקומען אן אנדערע נייעס: "מ'זאגט דאס"... "כ'האב געהערט יענץ"...

די לעצטע מענשען זיינען שוין ארויסגעגאנגען מיט די פעקלעך דורך דעם טויער — פערלע איז שוין געווען ווייט.

דער ווינט האט געוויעט און געסקריפעט מיט די טירען אין די ליידיג געווארענע באראקען.

---

*) בערגאו. — די גרופע איז אוועקגעפירט געווארען קיין בירקענאו און דארט אומגעקומען. דאס האבען מיר זיך דערוואוסט פון געוועזענע ארבייטער אין בירקענאו, אין דער באקליידונג־קאמער — שוין נאך דער באפרייהונג.

("דאס נייע לעבען")

28/6 48